

De wgm. *sk* in de Zuidnederlandse Dialecten

door V. VERSTEGEN, O. F. M.

De verbinding van de twee fonemen *s* en *k* kan op verschillende plaatsen in het woord voorkomen nl. aan het begin, in het midden of aan het einde. In het Algemeen Beschaafd werd de wgm. *sk* tot *sch* *sx* aan het begin en tot *s* (doch *sch* geschreven in de spelling DE VRIES en TE WINKEL), in het midden en aan het einde van een woord. Gewoonlijk wordt aangenomen dat reeds in het middelnederlands de *k* in een fricatief *x* was veranderd, die misschien meer palataal was voor *e* en *i* (gewoonlijk *sch* geschreven) en in de andere gevallen meer velaar (*sc* geschreven) (1). In hoever deze mening met de werkelijkheid overeenstemt, is waarschijnlijk zeer moeilijk uit te maken daar de schrijfwijze niet consequent is. De nauwgezette vergelijking van de spelling in niet-literaire stukken kan wellicht enige aanwijzing geven. Dat het in feite niet zo kan geweest zijn, blijkt uit de tegenwoordige toestand in de dialecten. De voorstanders van de niet-vereenvoudigde spelling hebben zich herhaaldelijk op de dialecten en bepaaldelijk op de Zuidnederlandse beroepen om de

(1) Vgl. J. TE WINKEL, *Geschiedenis der Nederlandsche taal*, Culemborg, 1901, 85-86; J. FRANCK, *Mittelniederländische Grammatik*, Leipzig, 1902, blz. 9; W. L. VAN HELTEN, *Middelnederlandsche Spraakkunst*, Groningen, 1887, blz. 155.

schrijfwijze *sch* voor *s* te handhaven; in hoeverre ze dit terecht doen, is wel een onderzoek waard. Ik heb dan getracht om van zoveel dialecten mogelijk de uitspraak te noteren van de groep *sch*, het resultaat hiervan moge hieronder volgen (1).

I. In Anlaut.

In de anlaut of bij het begin van het woord wordt de *sk* alleen vóór klinker in aanmerking genomen, de groep *schr* b. v. in *schrijven*, blijft hier buiten beschouwing omdat nog niet genoeg gegevens voorhanden zijn om met de nodige juistheid en zekerheid er over te kunnen spreken. Bekend is wel de neiging van sommige Noordnederlanders om deze groep als *sr* uit te spreken; uitspraak die ook wel in West-Vlaanderen voorkomt. In het vervolg wordt dus bedoeld *sch* vóór vocaal.

Reeds lang is algemeen bekend dat de zogenaamde Panninger-zijlinie van Noord naar Zuid door Limburg loopt. Deze lijn scheidt de dialecten met *sch* **sx** van deze met **f** (de Hoogduitsche *sch*). Hier neem ik eenvoudig de lijn over van J. SCHRIJNEN met een paar verbeteringen en aanvullingen (2). In het Noorden moet op de kaart de inham van Reppel (L 358) verdwijnen. Deze plaats heeft ook de **f**-uitspraak; hetzelfde geldt in het Zuiden voor Vechmaal (Q 166). Hier volgt nu een opsomming van de meest westelijke plaatsen die **f** hebben. Van Noord naar Zuid: Bocholt (L 317), Reppel (L 358), Ellikom (L 363),

(1) Ik mag niet nalaten mijn dank te betuigen aan allen die me inlichtingen verstrekt hebben, inzonderheid aan de hr Drs A. Stevens, leraar te Koekelberg en aan de weleerw. hr K. Berquin, leraar aan de Normaalschool te Torhout, die me zeer waardevolle gegevens verschaften respectievelijk voor Limburg en West-Vlaanderen.

(2) J. SCHRIJNEN, *Taalgrenzen in Zuidnederland*. — *Het mich-kwartier in Tijds. v. Ned. T. en Letterk.*, XXVI (1907), 81-85.

Meeuwen (L 364), Opglabbeek (L 416), Asch (L 417), Genk (Q 3), Diepenbeek (Q 71), Kortessem (Q 74), Guigoven (Q 79), Wintershoven (Q 79a), Gors-Opleeuw (Q 153), Jesseren (Q 157), Bommershoven (Q 160) in het centrum gewoonlijk nochtans *sx* waarnaast somtijds *ʃ*, in Haren, een gehucht, echter *ʃ*, Widooie (Q 164a), Vechmaal (Q 166). Alle plaatsen die ten Oosten van deze lijn liggen, spreken in alle gevallen *ʃ* en sluiten zo aan bij de Nederlands-Limburgse en Duitse dialecten.

Dezelfde uitspraak vinden we ook in het meest westelijke deel van ons taalgebied nl. in Frans-Vlaanderen, waarbij een aantal plaatsen in de provincie West-Vlaanderen aansluiten. Meestal wordt hier naast de *ʃ* ook *ʃx* gesproken : een klankverbinding, die over een groot gebied van de provincie voorkomt. De uitspraak van de *sx* in West-Vlaanderen is misschien nergens de zuivere Nederlandse : ofwel gaat de *s* naar *ʃ*, ofwel wordt de *x* meer palataal of meer velaar uitgesproken.

De *sk* werd niet gedeeltelijk geassimileerd, maar bleef bestaan in twee gebieden : het ene in het Zuid-Oosten van West-Vlaanderen, het andere in Oost-Vlaanderen en Brabant. Verder wordt *sk* nog gebruikt in enkele plaatsen langs de taalgrens in Limburg en Luik.

Een ander gebied in West-Vlaanderen sluit hier bij aan met de uitspraak *sʔ* : *s* plus een keelocclusief. Deze kan alleen de vervanging zijn van de *k*, en dus kunnen we ook voor dit gebied geen overgang van *sk* in *sx* aannemen.

Het overige gebied of verreweg het grootste deel heeft de normale uitspraak van het Nederlands, uitgenomen een gebied in Brabant tussen Leuven en Tienen waar voor palatale klinkers *e*, *i*, *y* ook *ʃ* wordt gesproken (1).

(1) Vgl. de taalkaart *schaap* door J. v(an) G(inniken), *Onze Taaltuin*, I (1932-33), 412-414. — Deze kaart steunt, te oordelen naar de opgegeven plaatsen, op het materiaal ingezameld door

Op de kaart werden alle plaatsen aangetekend waarvoor een *sk*-uitspraak werd opgegeven. Hiervoor kon ik beschikken over een zeer overvloedig materiaal nl. al de vragenlijsten (38) van de Zuidnederlandsche Dialectcentrale, de plaatselijke opnamen voor een aantal gebieden, verricht met het oog op klankgeographische studies en verder voor een honderdtal plaatsen een uitgebreide woordenlijst ingevuld door fonetisch geschoolden en al deze gegevens konden dan vergeleken en aangevuld worden met deze uit de Dialect-Atlassen, uitgegeven onder leiding van E. BLANCQUAERT (1). Hierbij moeten we een ogenblik blijven stilstaan daar dit een belangrijke vraag heeft opgeworpen, nl. in hoever we twee verschillende uitspraken kunnen aantreffen voor dezelfde plaats bij dezelfde personen. Dat er twee verschillende uitspraken in een plaats kunnen bestaan, inzonderheid in grensgemeenten van twee gebieden, daarover kan geen twijfel bestaan. Hiervoor hebben we volstrekt betrouwbare getuigenissen. Zo werd de uitspraak *sk* naast *sx* vastgesteld in een aantal plaatsen van West-Vlaanderen o. a. te Vichte (O 83), Ootegem (O 180), Heestert (O 186) en Avelgem (O 187). In deze plaatsen die een overgangsgebied vormen, werden meerdere personen ondervraagd. In Limburg bestaat hetzelfde verschijnsel : Heks (Q 164) en Horpmaal (Q 165) spreken

P. Willems. Brugge zou ook *sk* uitspreken ; nochtans geeft het schrift voor Brugge geen enkel voorbeeld met anlaut-*sk*. Mogelijk werd deze uitspraak afgeleid uit DE BO, *West-Vlaamsch Idioticon*, 2de uitg. door J. Samijn, waar over de *sch* gezegd wordt „elders en vooral te Brugge luidt het als *sk* met den harden keelklank”. Deze uitspraak wordt gesteld tegenover deze van Frans Vlaanderen met *f* en de andere „met geaspireerden keelklank”. Tegenwoordig is een uitspraak met *sk* onbekend te Brugge.

(1) E. BLANCQUAERT, *Dialect-Atlas van Klein-Brabant*, Antwerpen (1925) ; E. BLANCQUAERT, *Dialectatlas van Noord-Oost-Vlaanderen en Zeeuwsch-Vlaanderen*, Antwerpen (1935) ; E. BLANCQUAERT en H. VANGASSEN, *Dialect-Atlas van Zuid-Oost-Vlaanderen*, Antwerpen (1930) ; H. VANGASSEN, *Dialect-Atlas van Vlaamsch-Brabant*, Antwerpen (1938).

gewoonlijk *sk* doch soms *sx*. Een zeer sprekend geval hebben we in de gemeente Zwevezele (H 118) : zoals men op de kaart kan zien, ligt deze plaats tussen twee gebieden : in het Noorden *s?*, in het Zuiden *sk* en ten Westen is de uitspraak *sx* nog al verspreid. Welnu deze drie uitspraken komen voor te Zwevezele, maar ieder heeft er zijn eigen gebied. Men stelle zich de plaats voor als een rechtopstaande rechthoek : het Zuiden zegt dan *sk*, het Noord-Oosten *s?*, het Noord-Westen met een middenstrook *sx*.

De kaart werd opgemaakt met de eigen gegevens en werd eerst vergeleken met kaart 128 „de schoolkinderen” uit de Dialect-Atlassen en daarna met kaart 42 „de Schelde” dit met het oog op een mogelijke andere uitspraak voor palatale vocaal gelijk ze in een gedeelte van Brabant bestaat. Een vergelijking van de twee kaarten toonde niet alleen dit laatste aan, maar dat ook op andere plaatsen een afwisseling van *sk* en *sx* zou bestaan o. a. te Aaigem (O 135) *sko.l-*, *sxəlje*, Geeraardsbergen (O 228) *sxo.l-*, *skelje*. Dit heeft me dan aangezet om de teksten te raadplegen en ik heb dan lijsten aangelegd voor alle plaatsen van alle woorden die kunnen voorkomen. Dit zijn met het nummer van de zin : 1. *schrik*, 5. *schip*, *beschimmeld*, 7. *schipper*, 20. *schuw* (bang, benauwd, vervaard), 23. *scheppen*, 29. *schoolkinderen*, 41. *beschermen*, 42. *Schelde*, 53. *school*, (74. *schafttijd*), 92. *schutter* (1). Het zou veel te lang zijn om hier de volledige resultaten mee te delen : 58 plaatsen werden gevonden waar ten minste bij een woord de *sk* uitspraak werd genoteerd. Van die 58 plaatsen zijn er slechts 14 waar alleen *sk* gebruikt wordt en drie andere waar voor alle woorden *sk* geschreven werd met *sx* er naast

(1) In de *Dialect-Atlas van Vlaamsch-Brabant*, blz. 373 werd aan Alsemberg een verkeerd nummer gegeven, nl. P 137 i. p. v. 199 en op kaart 128 werd voor deze plaats opgegeven *sko.ulkinjer* waar in de tekst staat *sxoulkade.e*.

voor een of ander woord. Voor een aantal woorden : *schip, beschimmeld, schipper, schepen, schoolkinderen, school en schutter* heb ik getracht de verhouding tussen de twee uitspraken met **sk**, **sx** of met beide op te maken. Deze verhouding is ongeveer 70 gevallen met **sk**, 26 met **sx** en 4 met dubbel vormen op 100 woorden, uitgenomen voor „school” waar ze ongeveer gelijk verdeeld zijn met een lichte meerderheid voor **sx**. We moeten wel aannemen dat dit de gewone spreekwijze is van de ondervraagde personen daar slechts voor een plaats nl. St.-Pieters-Leeuw (O 250) aangeduid wordt dat de *sk* uitspraak komt van de personen 3 en 4 : merkwaardig genoeg twee jongens van 14 en 15 jaar. Op de andere plaatsen moeten we dus veronderstellen dat dezelfde persoon verschillende vormen gebruikt.

In Brabant is er een gebied waar voor palatale klinker de **sx** overgegaan is in **ʃ** of waar de **x** meer palataal **χ** wordt. Deze gegevens danken we aan mensen uit de streek zelf die plaatselijke opnamen hebben gedaan. Hier werd weer vergeleken met de *Atlas van Vlaamsch-Brabant* door H. VANGASSEN en het resultaat is weer hetzelfde. De afwijkingen zijn tweeërlei : ofwel dat een plaats wordt aangegeven door VANGASSEN met **ʃ** als Binkom (P 95), waar de andere opname alleen **sx** heeft, en omgekeerd b. v. Wilsele (P 85) bij VANGASSEN **ʃx**, **ʃx**, **sx** tegenover **ʃ**, ofwel dat in de *Atlas* twee verschillende uitspraken worden aangegeven voor verschillende woorden. Het eerste geval kan gemakkelijk verklaard worden. Binkom ligt op de grens van het gebied en de twee uitspraken kunnen er dus goed naast elkaar bestaan en de twee opnemers hebben juist personen aangetroffen die niet dezelfde uitspraak hadden. Zo is het ook het geval in het naburige Attenrode-Wever (P 96) ; een navraag onder een groep schoolkinderen gaf als resultaat dat de meesten **sx** spraken, doch ook

enkelen *f*. Het ander geval moet verder onderzocht worden. In de *Atlas* staan zeven woorden met *sch* vóór palatale vokaal: *schip*, *beschimmeld*, *schipper*, *schepen*, *beschermen*, *Schelde* en *schutter*. *Schip* en *schepen* zijn hetzelfde woord: welnu voor de meeste plaatsen werd er een verschillende uitspraak genoteerd. Een aantal voorbeelden laat ik hier volgen met de uitspraak van de *sch* respectievelijk in *schip* en *schepen*: Wezemaal (P 28) *f-sx*, Bertem (P 79) *sx-f*, Linden (P 87) *şx-f*, Kerkom (P 101) *f-sx*, Roosbeek (P 103) id., Vissenaken (P 104) *f-şx*, Opvelp (P 139) *f-sx*, Oplinter (P 147) *f-şx*, Oorbeek (P 149) *f-sx*. Invloed van het voorafgaande woord kunnen we niet aannemen daar in beide gevallen de *sch* na vokaal staat: zin 5. „op dat (Brabants da) schip kregen ze beschimmeld brood” en zin 23. „Engeland doet veel oude (Brabants a:) schepen afbreken”. Phonologisch is het niet aan te nemen dat de sprekers zulke afwijkende fonemen zouden gebruiken voor hetzelfde woord. Heeft de dialectspreker niet te zeer onder de invloed gestaan van de opnemer en voorzegger: de opname bestond uit zinnnetjes die toch moesten voorgezegd worden of laten gelezen? Dat dit in werkelijkheid moet gebeurd zijn, blijkt uit een onderzoek ingesteld te Geeraardsbergen (O 228); de ondervraagde persoon (n^r 1 uit de *Atlas*) in een vrij gesprek met een ander dialectspreker van dezelfde plaats, sprak altijd *sk* en nooit *sx*, terwijl hij in de opname voor de *Atlas* meer *sx* dan *sk* zou gesproken hebben (1). Hieruit wil ik in 't geheel niet besluiten dat niet twee verschillende uitspraken in een plaats kunnen

(1) Deze gegevens dank ik aan de hr Fr. Van Coetsem, stud. germ. phil. die ik over de afwijkende vormen gesproken had en die dan zelf een grondig onderzoek in zijn geboorteplaats heeft ingesteld. Een invloed van de school waar op de juiste uitspraak van *sx* gedurig wordt gewezen, valt wel te bespeuren bij de jongeren en de meer ontwikkelden.

bestaan (1), maar dat dezelfde persoon nu eens de ene vorm en dan weer de andere gebruikt zonder dat daartoe de minste reden is, dat kan ik moeilijk aannemen.

II. Auslaut.

In de auslaut of aan het einde van de lettergreep is *sk* overal geassimileerd tot *s* zodat nergens meer in de Zuid-nederlandse dialecten *sk* of *sx* wordt uitgesproken. Alleen in een gebied van Oost-Vlaanderen is de *s* overgegaan in *ʃ* als gevolg van de mouillering die in dit gebied bestaat. Hetzelfde geldt voor enkele dorpen aan de Maas. Doch hier is geen vaste regel te vinden om aan te duiden wanneer er *s* of *ʃ* gesproken wordt. Hier volgen al de gevonden gevallen van het dialect van Mechelen aan de Maas (Q 9).

A. Woorden met oorspronkelijke *sk*.

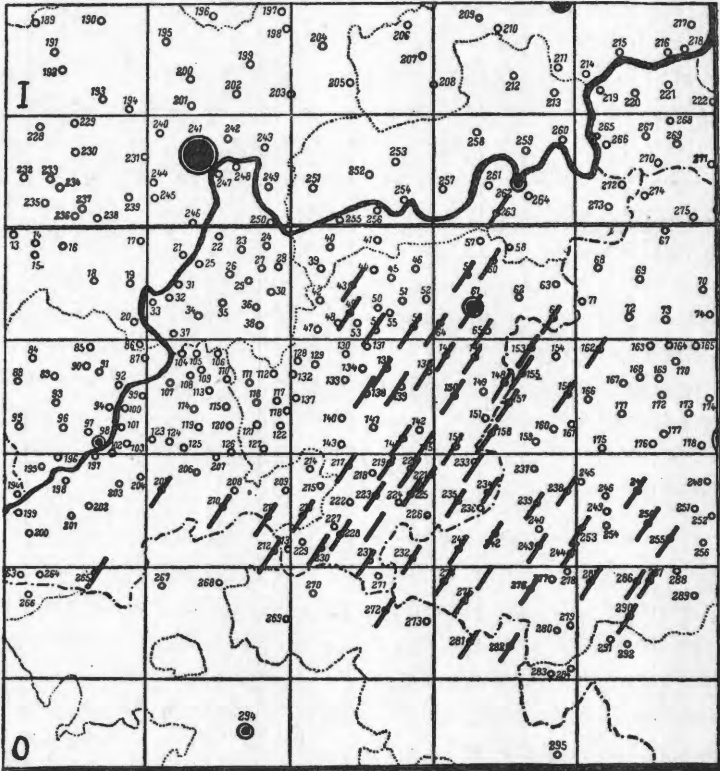
1. Worden met *ʃ* uitgesproken (in oude spelling) : *esch*, *flesch*, *frisch*, *grootsch* „fier”, *heesch*, *kindsch*, *lisch*, *mensch*, *musch*, *rusch* „graszode”, *visch*, *wisch* „twijg” *wisch* „stroobundel”. Hierbij ook *struisch*, van onzekere oorsprong, *auf* „handschoen”, *ku:ʃ* roepnaam en ook gewone naam van het zwijn.

2. Worden met *s* uitgesproken : *asch*, *bosch*, *malsch*, *versch*, *vleesch*, en het suffix *-sch*, b. v. *Vlaamsch*, *Duitsch*, *jaarlijksch*. Insgelĳk met *s* de woorden waar de *sch* in het Nederlands niet etymologisch is : *jaloersch*, *gansch*, *schuinsch*, *valsch*.

B. Worden ook met *ʃ* uitgesproken de volgende woorden : *aaks*, *bies* (plantnaam, gewoonlijk collectief), *Pruis*, *keps*

(1) Vgl. L. GOEMANS, *Het dialect van Leuven in Leuv. Bijdr.*, II (1898), blz. 63-64, waar gezegd wordt dat *sXildər*, *sĳildər* en *fildər* gebezigd worden. Zie ook blz. 267. De gewone uitspraak *sx* wordt niet gebruikt vóór palatale vocaal; altijd dus een min of meer palatale consonant.

Kaart I

Wgm. *sk* in auslaut [f].

„alles kwijt bij het spel”, *patʃ* „pet”, *rups* en een aantal woorden die klanknabootsend zijn. Hierbij ook de woorden van Fransen oorsprong, waarbij in tegenstelling tot het Nederlands de vreemde uitspraak is bewaard gebleven : *kardoes*, *koest*, *koets*, *pluis* „peluche”.

Dit is de toestand in een dialect ; de omliggende plaatsen komen hier niet gans mee overeen ; zo b. v. te Boorseme (Q 11) en Rekem (Q 12) spreekt men ook *vlees* met *ʃ* uit.

Deze *ʃ* is echter niet dezelfde als in de anlaut. In de auslaut is ze het gevolg van de mouillering, die nog zeer ver doorgedreven is in West-Brabant en ook nog gedeeltelijk bestaat aan de Maas, doch hier is ze reeds ver verdwenen tenzij in sommige dialecten, gans in het Noorden, waar nog elke *ld*, *nd*, *nt* gemouilleerd wordt, b. v. *gal't*, *vel't*, *han't* te Molenbeersel (L 319) doch *kenʃ* „kind”, *gelʃ* te Stokkem (L 423). Een verder bewijs dat de *ʃ* ontstaan is uit de mouillering vinden we in de vervoeging van de werkwoorden. Zo hoort men somtijds in laatstgenoemde plaats *də snyəʃ*, 2 pers. enk. „je snijdt”, *gəgu.əʃ* „gegooid, gesmeten” (1).

III. Inlaut.

Waar de *sk* in de auslaut overal geassimileerd werd tot *s*, heeft ze in het midden van een woord niet overal dezelfde ontwikkeling doorgemaakt.

In de gebieden waar *sk* aan het begin van de beklemtoonde lettergreep bewaard is gebleven, wordt ze gewoonlijk ook, doch niet altijd, uitgesproken in het midden van het woord. Hier dient opgemerkt te worden dat in Zuid-West-Brabant waar de *s* tot *ʃ* werd in de auslaut, ze ook als dusdanig blijft in de inlaut *menʃ*, mv. *menʃkə*.

(1) Voor de mouillering zie : PH. COLINET, *Het dialect van Aalst* in *Leuv. Bijdr.*, I (1896), 45 vlg.

Dezelfde ontwikkeling van de *k* tot keelocclusief als aan het begin van het woord, gebeurt ook in het woord zelf, doch niet meer zo veelvuldig.

In ongeveer geheel West-Vlaanderen, uitgenomen in de plaatsen met *sk* of *ʃ*?, alsook in een aantal gemeenten in het midden van Oost-Vlaanderen van Noord naar Zuid, wordt *sx* uitgesproken : enk. *mens*, vr. *mensxə*, mv. *mensxn*.

Het overige gebied heeft *s* gelijk het Nederlands.

De kaart voor *sch* in de inlaut werd opgemaakt voor een woord nl. *dorsen*, dit in tegenstelling met de andere kaarten die op een betrekkelijk groot aantal woorden berusten. Was een ander woord gekozen geworden, b. v. *trussen*, dan zou de kaart een ander beeld gekregen hebben ; dan zou in Limburg een gebied moeten aangeduid worden met een teken voor *ʃ* : *tʌʃə* (1). Het woord *bisschop*, niet van germaansche oorsprong, maar dat ook teruggaat op *sk*, heeft bijna overal, zelfs in Brabant, de uitspraak met *sk* bewaard, mogelijk wel door een aanleuning van de tweede lettergreep bij het woord „kop”.

In de inlaut bestaan in de mouilleringsgebieden in Limburg grote afwijkingen. Ik geef hier weer de toestand van een dialect, Mechelen-aan-de-Maas (Q 9).

Waar in de auslaut *ʃ* voorkomt, blijft die natuurlijk behouden in de verlengde vorm : *menʃ*, *menʃə*.

(1) Vgl. de kaart *Asch* in *Onze Taaltuin*, I (1932-33), 28. Waarom Brecht, Hamont, Thieldonk en St.-Genesius-[Rode], *sx*-uitspraak hebben, kan ik niet begrijpen ; waarschijnlijk omdat de correspondenten uit het materiaal Willems *assche* hebben geschreven ? maar dan had men toch ook rekening mogen houden met de verklaring die de bewerker van het dialect van Thieldonck (sic) er heeft bijgegeven „*sch* heeft den klank van *s* op het einde der woorden en lettergrepen, *visch*, *kikvorsch* en in het midden van enkelvoudige woorden *kikvorschachtige*, *versche visch*, *wascherse*”. De kaart heeft niet de minste waarde ; ik zou ze zelf niet hebben vermeld, zo niet nog steeds, niettegenstaande vroeger aanmaningen tot voorzichtigheid, naar de kaarten van *Onze Taaltuin* verwezen werd.

A. Woorden met oorspronkelijke *sk*.

1. Hebben *ʃ* : *blusschen, buischen* „slaan, bonzen”, *futschen* „futselen” (misschien onder Duitsen invloed), *heerschap, lesschen* „kalk lesschen”, *Paschen, ruischen, tuischen* „ruilen”, *tusschen, visschen, visscher, wenschen* (ww.), *(af)wisschen* „(af)vegen”. Hierbij ook *bruisen* (Vgl. FRANCK-VAN WIJK. Twee woorden zijn in het Nederl. samengevallen, een met *sk* en een ander met *s*).

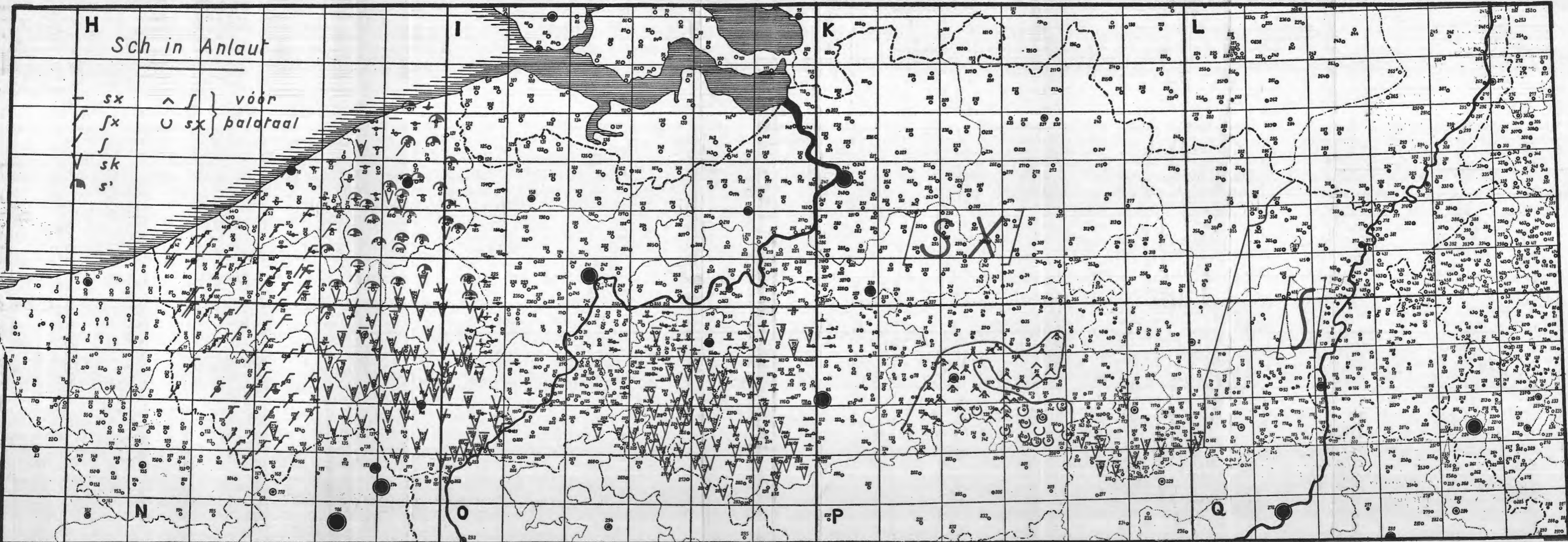
2. Hebben *s* : *dorschen, wasschen*.

B. Worden ook met *ʃ* uitgesproken de volgende woorden : *bieske* „strookje”, *geraamte gær:mfəl, kepsel* „mul, afval van tabak”, *kroonsel kro:mfəl* „kruisbes”, *rapfələ* „oprispen”, *verdy:fəlt* „verduizeld”.

Hier zouden nog kunnen bijgevoegd worden de woorden van vreemden oorsprong die met hun eigen uitspraak werden ontleend, b. v. *broche, manchet*.

Ik kan niet juist zeggen in hoever de omliggende dialecten hetzelfde beeld vertonen ; doch zeker is dat deze in het Noorden, een drietal uren verwijderd, reeds gans anders zijn en gewoonlijk in de inlaut *s* hebben.

Dit feit staat vast, gelijk de kaart van *dorsen* klaar aantoonst, dat in het midden van het woord de *sk* slechts in een betrekkelijk klein gebied nog niet volledig tot *s* werd geassimileerd. Wie nog zou bezwaren hebben tegen het weglaten van de *ch* in de spelling, zogezegd om de Zuidnederlandse dialecttoestanden, beschouwe aandachtig deze kaart.

H Sch in Anlaut

sx } voor
sx } palataal
sk
s'

S

Kaart III

